

CELÂL HOCA ve KEN'AN RİFÂÎ

PROF. DR. MEHMET DEMİRCİ

Mahmut Celâlettin Ökten (1882-1961) Trabzon'da doğdu. Küçük yaşta hıfzını tamamladı. Trabzon İdâdîsi'nde(Lise) okurken bir yandan da medreseye devam etti. Mezun olunca İstanbul'a giderek Dârülmualimîn-i Âliye'ye (Yüksek Öğretmen Okulu) girdi. Bu okulu bitirdikten sonra Dârülfünun Edebiyat Şûbesi'ne kaydoldu. Buradan mezun olunca İstanbul Sultânîsi (İstanbul Erkek Lisesi) Arapça muallimliğine tâyin edildi.

Harf inkılâbından sonra Arapça derslerinin kaldırılması üzerine okulun Türkçe hocalığını üzerine aldı. Uzun yıllar İstanbul'un çeşitli okullarında Türkçe, edebiyat, felsefe ve mantık dersleri okuttu. Vefâ Lisesi'nde felsefe hocası iken 1947 yılında emekliye ayrıldı.

Celâl Hoca, 1949 yılında Maârif Vekâleti'nce İstanbul'da açılan İmam-Hatip Kursu'na müdür ve öğretmen olarak tâyin edildi. Bu vesîle ile sâdece pratik bilgiler vermeyi hedef alan bu tip kursların yeterli olmadığını gördü ve bunların orta dereceli okullar hâline getirilmesi gerektiği kanâatine vardı. Bu konuyla ilgili olarak daha sonra başta dönemin Maârif Vekili Tevfik İleri olmak üzere birçok yetkiyle görüşmeler yaptı.¹

Hayâtı boyunca devlet kapısına yüzüsu dökmeyen, hükûmet işlerinde gerekli ince politikadan anlamayan, Karadeniz'in bu inatçı ve vakarlı insanını; Tevfik İleri, inâdını ve vakârını kırmadan, hoşnut ederek karşıladı, itibar etti. Bu son Osmanlı âliminden faydalanma inceliğini gösterdi.² Sonuçta İmam-Hatip Okullarının açılması yönünde karar alındı ve Celâl Hoca, 17 Ekim 1951 târihinde öğretime başlayan İstanbul İmam-Hatip Okulu'nun ilk müdürü oldu. Celâl Hoca'nın bu okulların târihinde çok önemli ve unutulmaz bir yeri vardır.

İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nde iki yıl ilm-i tevhid ve kelâm derslerini

¹ Emin Işık, "Celâl Hoca", *DİA*, c. 7, s. 241.

² Orhan Okay, *Silik Fotoğraflar*, Ötüken, İstanbul, 2001, s. 49

okutan Celâl Hoca 21 Kasım 1961'de vefat etti, Edirnekapı (Sakızağacı) Şehitliği'ndeki âile kabristanına defnedildi.

Arapça, Farsça, Fransızca bilen, özellikle Arap edebiyatına vukûfuyla tanınan Celâl Hoca İslâmî ilimler yanında Batı kültürünü de yakından incelemiş bir din âlimidir. Genel felsefe, kelâm ve İslâm felsefesi alanlarında iyi yetişmiş, bu konularla ilgili olarak Arapça ve Fransızca'dan tercümeler yapmıştır. Resmî derslerinin yanı sıra Beyazıt'ta evinin yakınındaki Soğanağa Câmii'nde cumartesi günleri altı yıl süreyle *İhyâ ü Ulûmi'd-dîn* okutmuştur.

Birçok din âlimi ve muhâfazakâr münevverin bir köşeye çekildiği Cumhûriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında Celâl Hoca, her zaman ve her şartta yapılabilecek işler olduğunu düşünen iyimser kişiler arasında yer aldı. Gayretli, aynı zamanda sabırlı ve kanaatkâr bir anlayışla eski kültürün yeni nesle aktarılmasında başarılı hizmetler gerçekleştirdi. Günümüz insanının tasavvur edemeyeceği kadar sâde bir hayat yaşardı. Bununla birlikte hayâtı severdi. Ona göre hayat, meşrû sınırlar çerçevesinde, güzel insanlarla güzel mekânlarda geçirilen güzel zamanlardır.¹

Bu irâdeli insanın iki şeye zaafı vardı. Biri âilesine ve çocuklarına düşkünlüğü idi. Çocuklarıyla küçük küçük şakalaştığını, onlara takıldığını, onlardan bahsederken nasıl gözlerinin ışıldadığını üzerlerine titrediği biliniyor. İkinci zaafı enfiye tiryâkiliği idi.

*

Bu satırların yazarı kısa süre de olsa Celâl Hoca'nın öğrencisi oldu. 1961 Eylülünde bir grup arkadaşla Yüksek İslâm Enstitüsü'ne kaydımızı yaptırmak üzere kara trenle Konya'dan İstanbul'a gidiyorduk. O zaman trenlerde kompartımanlar birinci, ikinci, üçüncü mevki diye ayrılırdı. Biz en ucuz olduğu için üçüncü mevkide idik. Tren تنها idi. Kompartımanları dolaşırken birinci mevkide Nurettin Topçu'yu gördük. Adâlet Partisi Konya senatör adayydı, seçimler bitmiş, İstanbul'a dönüyordu. Kendisiyle epeyce konuştuk. Celâl Hoca adını ilk defa ondan duydum. Yüksek İslâm Enstitüsü hocalarından Celâl Hoca'nın çok değerli bir kimse olduğu, ondan istifâde etmek için gayret göstermemiz gerektiği meâlinde sözler söyledi.

Gerçekten Celâl Hoca İlm-i Kelâm derslerimize girmeye başladı. İki ay kadar ders yaptıktan sonra 21 Kasım 1961 târihinde vefat ettiği için, Topçu'nun tavsiyesi gereği kendisinden yeterince faydalanamadık. Enfiye nasıl çekilir ilk

¹ Emin Işık, "Celâl Hoca", *DİA*, c. 7.

defa Celâl Hoca'da gördüğümü hatırlıyorum. Bâzen derste enfiye çektiği olurdu.

*

Celâl Hoca'nın iki kızı bir oğlu vardır.¹ Bunların her üçüne de yüksek tahsil yaptırmıştır. 1935-40'lı yıllarda bir din hocasının kızlarını üniversiteye göndermesi yadırganırsa da Celâl Hoca eleştirilere aldırmamış kızlarını da okutmuştur.

Oğlu Prof. Dr. Sadettin Ökten (d.1942) İstanbul Teknik Üniversitesi'nden mezun Yüksek inşaat mühendisidir. Yüksek lisansını Amerika'da yaptı. Şehir, medeniyet, İslâm medeniyeti ve İstanbul kültürü konularındaki konuşmaları ve kitapları ile tanınan değerli bir sohbet insanıdır.

Celâl Hoca'nın büyük kızı Dr. Ayşe Hümeysra Ökten'le yapılmış bir söyleşi kitabı vardır: *Dindar Bir Doktor Hanım*.² Bu kitapta Celâl Hoca'yla ilgili bâzı yeni bilgiler yer alır. Buna göre ilmiye sınıfında oldukça saygın bir yere sâhip olan Celâl Hoca tasavvufa da meyyaldir. Nûreddin Cerrâhî Dergâhı şeyhi Fahreddin Efendi'ye intisaplıdır.

Ayşe Hümeysra Hanım (1925-2020) anlatır: Babam çok güzel rüyâ tâbir ederdi. Birçok kişi ona rüyâsını tâbir ettirirdi. Rüyâ hakîkî mi, değil mi hemen anlardı. "Rüyânın kitabı olmaz, kitaptakilere inanmayın, kalbe doğacak" derdi. Tâbir edeceği rüyâ anlatılmadan önce bir müddet durur, -teveccüh mü ne yapar, bir şeyler okur- sonra "Haydi anlat" derdi. Çağaloğlu Kız Mektebi'nde hoca iken oradaki hocahanımlar babamın sohbetinden etkilenir, rüyâlarını anlatırlarmış. Babam onları dinlerken sırlarına da vâkıf olmaya başlamış. Bundan çok tedirgin olurdu; "insanız, bir şey olur ağzımızdan kaçır" derdi. Fahreddin Efendi'ye gidip sıkıntısını söylemiş ve "Bunu üzerimden al" demiş. O da sırlara vukûfiyeti üzerinden alıp sâdece rüyâ tâbirini bırakmış.³

Aynı kitaptan Celâl Hoca'nın 1958'lerde kış aylarında Aydın Menderes'e dî-nî bilgiler dersi verdiğini, Taksim civârında Fatin Rüşdü Zorlu'nun annesinin evine giderek orada ders yaptıklarını, Aydın'ı kâbiliyetli, terbiyeli bir genç olarak târif ettiğini öğreniyoruz.

¹ Büyük kızı Ayşe Hümeysra hanım doktor, ikinci kızı Züleyha Hanım kimyâger, oğlu Sâdetdin Ökten mühendis profesördür.

² *Ayşe Hümeysra Ökten Dindar Bir Doktor Hanım*, Söyleşi: Nevin Meriç. Timaş yayınları, 8. Baskı, İst., 2019.

³ *Dindar Bir Doktor Hanım*, söyleşi: Nevin Meriç, Timaş yayını, 8. Baskı, İst., 2019, s. 82.

Ken'an Rifâî ile Münâsebetleri

Celâl Hoca'nın zamânındaki ileri gelen birçok kimseyi tanıdığını, ayrıca tasavvufa meyyal olduğunu biliyoruz. Tasavvuf konusunda ilk temasta bulunduğu kimsenin Altay Ümm-i Ken'an Dergâhı şeyhi Ken'an Rifâî (1867-1950) olduğu anlaşılıyor. Celâl Hoca, felsefe dersleri okutmak durumunda kalınca, Batı felsefesini aslî kaynaklarından öğrenmek istedi. Kızının ifâdesine göre; "üniversitedeki Fransızcası yetmediği için 1928-30 arasında hoca tuttu, ders aldı." Bu hoca Ken'an Rifâî olmalı. Ken'an Rifâî'nin Celâl Hoca'ya Fransızca, onunda Ken'an Rifâî'nin oğlu Kâzım Büyükaksoy'a (1904-1993) Arapça dersi verdiği ifâde edilir.

Ken'an Rifâî ile çok eskiden tanışan Celâl Hoca mütâreke ve işgal yıllarında (1918-1922), o sıkıntılı günlerin acısını kısmen de olsa dindirmek için, cuma günleri Ümmü Ken'an Dergâhı'ndaki âyinleri tâkip ederdi, âyin sonrasında Ken'an Rifâî'nin odasına gidip ilmî ve tasavvufî sohbetler yaptığı ifâde edilir.¹ Hümeýra Hanım'ın şu beyânına göre bu iki zat arasındaki münâsebet hep devam etmiştir, şöyle der: "Bir de Ken'an Bey (Ken'an Rifâî) vardı. Rifâîlerin şeyhiydi. Çok iyi hatırlıyorum, babam bilhassa şeker bayramlarında sabahleyin câmiye gider bayram namazını kılar, oradan Ken'an Bey'e gidip bayramlaşırdı, sonra eve gelirdi. Ken'an Bey'in vefâtından sonra Fahreddin Efendi'ye gitmeye başladı."²

Ken'an Rifâî Celâl Hoca'dan 15 yaş büyüktür. 1908'de açtığı Ümm-i Ken'an Rifâî Dergâhı İstanbul kültür ve irfan çevrelerinde hayli alâka görmüştür.³ Celâl Hoca bu dergâhın biraz ilerisinde Karagömrük-Atikali semtinde oturmaktadır. Hoca'nın Cuma ve Bayram namazlarını kıldığı Hırka-i şerif Câmii ile adı geçen dergâhın arası 150-200 metredir.

Celâl Hoca'nın rûhen sıkıntılı günlerinde Ken'an Rifâî'ye intisab etmesi söz konusu olmuşsa da, bir ara kitapları toz bağlamış; Hoca bir ikilem içinde kalıp, ne kitaplara el sürmek, ne de dergâha tam olarak bağlanmak konusunda tereddüt yaşamıştır.

Bunun üzerine Ken'an Rifâî, onun ruh hâlini fark edince; ya kitaplarını ya da dergâhı, ikisinden birini seçmesini söylemiş, o da kitaplarına dönmeyi tercih etmiştir. Ama gönül bağları kopmamıştır. Ken'an Rifâî'nin *Sohbetler* kitabında bu konuyla ilgili iki anekdot yer alır:

¹ Bkz. Mustafa Özdamar, *Celâl Hoca Kuşağı*, Marifet yayınları, İstanbul, 1993s. 34-35

² *Dindar Bir Doktor Hanım*, s. 84

³ Bkz. Mehmet Demirci, *Ken'an Rifâî Yazıları*, Cenân Vakfı yayını, İstanbul, 2016

Ken'an Rifâî bir sohbetinde aşktan, aşk hil'atinden (mükâfat olarak giydirilen kıymetli kaftan) bahsederken, bu değerli kıyâfet üstünde durduğu müddetçe, onun hâliyle hallenmek gerektiğini söyler. Sonunda cünûn devri geçerek o hil'at alınınca, pişmek ve olgunlaşmak safhası gelir, der. Ve şunu ilâve eder:

"Bir de bâzısına bu hil'at sırf ihsan olarak giydirilir. Meselâ Celâl Hoca gibi, Rifâî evlâdı olduktan sonra cezbe verildiği halde tahammül edemeyip: "Alın bu hâli benden... kitaplarım iki parmak toz tuttu, okuyamaz oldum!" diye, daha bu aşk hil'ati alınmadan, (üzerinden) alınması için: Alın, alın! diye şikâyet edenler de olur. Halbuki yalvarmaya hâcet yoktu. Zîra nasıl olsa alınacaktı."¹

Böyle birtakım cilveler yaşanmasına rağmen Ken'an Rifâî ile Celâl Hoca'nın münâsebetlerinin devam ettiği anlaşılıyor. İkinci olay şöyle, Ken'an Rifâî anlatır: "Geçenlerde bayram münâsebetiyle Hoca Celâl Efendi gelmişti. Söz sırasında, vazîfesinin oturduğu semte pek yakın iken uzak bir yere nakledilmiş olduğunu² ve buna sebep olanlara bedduâ ettiğini söylemiş, aldığı cevap da şu olmuştu: "Onlara bedduâ edeceğine kendi etrâfını tavaf et. Sebeplerin yaratıcısı Allah'tır."

Bunun üzerine Celâl Hoca Peygamber Efendimizin bir düşman kabîleye bedduâ ettiğini söyleyince Ken'an Rifâî şöyle cevap verir: "Bilmiyor musun, Resûlullah Efendimiz: 'Biz hevâdan söz söylemeyiz'³ buyuruyor. Onun her yaptığı Allâh'ın emriyle olmuştur. Kendi arzusuyla değil... Allah bu kabîlenin mahvını murat etmiş, Habîbine de bu duâyı ettirmiş. Senin yaptığın ile bunun arasında ne kadar çok fark var" der. "Şimdi tasdik ettin mi Hoca?" sorusuna Celâl Hoca: "Evet Efendim" der.

Ken'an Rifâî şöyle devam eder: "Bil ki kimsede bir şey yoktur. Sana bir zarar gelecek olsa onu kimse çevirmeye muktedir değildir. Bir hayır da gelecek olsa, onu da kimsenin tebdil etmeye kudreti yoktur. Bunun için kimseye bedduâ etme, her şeyi Hak'tan bil! Her ne şey ki vâki olur, Allâh'ın emriyledir. Çünkü hüküm onundur: 'El-hükmü'lillâhî'l-aliyyi'l-kebîr'⁴ Semâvat ve arzın anahtarları onun kudreti elindedir. Kulluğun gâyesi, Allâh'a teslim olup işlerini ona ısmarlamaktır. Ah, fakat bu da yakînsiz yâni gerçek bilgiyi elde etmeden olamaz!"⁵

Hümeysra Hanım babası için şöyle der: "Ken'an Bey'in vefâtından sonra

¹ Ken'an Rifâî, *Sohbetler*, Kubbealtı neşriyatı, 4. Baskı, İstanbul, 2011, s. 155.

² Bu görev naklinin sebebi şu olmalı, kızı Hümeysra Hanım anlatır: "Babam çok doğru, eğilip bükülmez bir adamdı. Bâzen Ankara'dan "iltimas yap" falan diye haber gelir; hak etmiyorsa asla yapmazdı. Bu yüzden tâyini çıkar, bir mektepten bir mektebe dolaşırdı." *Dindar Bir Doktor Hanım*, s. 60.

³ Necm, 53/2.

⁴ Mü'min sûresi, 40/12: "O çok ulu, O çok büyük Allah'ındır."

⁵ Ken'an Rifâî, *Sohbetler*, s. 385.

Fahreddin Efendi'ye gitmeye başladı." Buna göre, Celâl Hoca'nın Ken'an Rifâî ile münâsebeti onun vefâtına (1950) kadar devam etmiş, ondan sonra başka bir şeyh efendinin halkasına dâhil olmuştur.

*

Orhan Okay'ın (1931-2017) şâhitliğinden anlıyoruz ki, Ken'an Rifâî' nin vefâtından sonra da Celâl Hoca ile mânen münâsebetinin, devam ettiği görülür. Okay, İlhan Ayverdi ile ilgili yazısında şöyle der:

Celâl Hoca Kışın Beyazıt Soğanağa'daki küçük apartman dâiresinde otururdu. Bir gün hayırdır inşallah diyerek gördüğü rüyâyı anlattı: Bir odadaymış. Uzunca bir masanın baş tarafında merhum Ken'an Bey oturuyormuş (Celâl Hoca ile uzun yıllar çeşitli mekteplerde berâberlikleri, arkadaşlıkları olan Ken'an Rifâî. Bu rüyâyı anlattığı sırada vefat edeli belki bir yıldan fazla olmuştu). Masanın iki yanında, önlerinde kâğıt kalem birer adam. Celâl Hoca masanın öbür ucunda ayakta, elleri iki yana yapışık yâni biraz hazır ol vaziyetinde duruyormuş. Ken'an Bey konuşmaya başlamış: "Oğlum Kâzım'a senden ders aldıracağım." Celâl Hoca: "Baş üstüne efendim!" demiş. Ken'an Bey: "Seni ihyâ ederim." Bu sırada elinin altında duran iki buçuk liralıklardan bir deste banknotu gösteriyormuş. Celâl Hoca: "Pekiye efendim!" diye cevap vermiş. O zaman Ken'an Bey iki tarafındaki adamlara dönmüş ve iki elinin işâret parmaklarını âmirâne uzatarak "Yazın!" demiş.

Celâl Hoca bu rüyâyı anlattıktan sonra, bir daha "Hayırdır inşallah, bakalım, bekleyelim" dedi. Aradan ne kadar zaman geçti, hatırlamıyorum. Bir gün dedi ki: "Rüyâ zuhur etti. Edebiyat Fakültesi mezunu bir kız benden Arapça ders almak istiyor, Ken'an Rifâî'nin talebesindenmiş. Rüyâda oğluma ders verdireceğim, diyordu ya. Bu onun işâretiydi. Tarikatlerde müritler de evlât gibidir."

Celâl Hoca Arapça'yı klasik usûlden farklı öğretiyordu. Bu, o yıllarda yabancı dil öğretiminde şöhretli bir metot olan Berlitz usûlüydü. Türkiye'de bunu Arapça'ya tatbik ederek okutan ilk hoca da gâliba Celâl Hoca idi. Çocuğun ana dilini öğrenmesi gibi basit cümlelerle başlayıp geliyor, sarf ve nahiv (gramer) kuralları bu gelişme sırasında gerektikçe yavaş yavaş öğretiliyordu.¹

Celâl Hoca'dan Arapça dersi alan bu "evlât" İlhan Ayverdi (1926-2009) Hanımefendi'dir. Osmanlı döneminde okumuş yazmış kimseler "elsine-i selâse" denen üç dili, yanı Arapça, Farsça ve Türkçe'yi bilirlerdi. İlhan Ayverdi Cumhûri-

¹ Orhan Okay "Medrese Arkadaşım", *Kubbealtı Akademi Mecmuası*, Ocak 2010, sayı: 153, s. 22-26.

yet dönemi okullarında öğrenim gördü. İstanbul Edebiyat Fakültesi'nin iyi hocalarından ders aldı. Ama Arapçası elbette yetersizdi. Bu eksikliğini tamamlamak için Celâl Hoca'dan Arapça dersi aldığı görülüyor. Yaptığı edebiyat tahsili, dile olan merâkı ve Türkçe sevgisi, ömrünün son otuz yılını verdiği lugat çalışmasındaki başarısının sebepleri olmalıdır. Böylece üç ciltlik muhteşem *Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)* ortaya çıkmıştır.¹

Sonuç olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal eden iki önemli şahsiyetin, Ken'an Rifâî ve Celâlettin Ökten arasındaki münâsebetin, medenî ve insânî ilişkiler içinde devam ettiğini, ayrıca belli ölçüde tasavvufî sohbet ve alışverişte bulunduklarını görüyoruz.

¹ Bkz. Mehmet Demirci, *Gidenlerin Ardından*, Nefes yayını, İstanbul, 2019, s. 135-145